

Pilgrimage Experience and Its Educational Effects on Student Teachers of Farhangian University: A Phenomenological Study

Mahmoud Mohammadi¹

Doi:

10.30497/esi.2026.249321.2025

Introduction

Training religious and devout student-teachers is one of the main priorities of Farhangian University (Teacher Training). In order to provide students with religious education and familiarize them with Islamic teachings, a set of Islamic teachings courses has been included in the curriculum of Farhangian University. However, it seems that education in university classrooms does not have a deep and lasting religious impact on the minds and consciences of students. Most religious education curricula at Farhangian University emphasize the cognitive and doctrinal dimensions of religiosity, and do not pay much attention to its other dimensions.

Research background

Some researchers have referred to religious education in the educational system from the perspective of religious experience. One of the areas that strengthens religiosity in students is creating opportunities for religious experience. Providing conditions and contexts that expose students to religious experience can strengthen the belief, faith, and devotional dimensions of religiosity. One way to gain religious experience is to be present in sacred spaces. In many religious communities, there are certain places and spaces where one can better feel the presence of God. Attending spiritual and pilgrimage sites allows individuals to understand and feel a direct and immediate connection with the supernatural, and this connection will lead to strengthening their faith, belief, and moral dimensions. Thus, one of the opportunities for religious education is traveling to pilgrimage sites and being present in religious and spiritual spaces. This article examines the experience of pilgrimage and its educational effects on student teachers at Farhangian University. This research answers these questions: (1) What are the experiences and perceptions of student teachers about pilgrimage? (2) What are the mentalities of student teachers about pilgrimage? And (3) what are the educational effects of pilgrimage on student teachers?

Research methodology

The research method in this article is qualitative with a phenomenological approach. In this article, based on a phenomenological approach, an attempt is made to identify and categorize the perceptions, ideas, and mentalities of student teachers regarding

1. Assistant Professor of Social Sciences Education, Faculty of Social Sciences, Farhangian University, Tehran, Iran.
m.mohamadi@cfu.ac.ir

the “pilgrimage experience”. The research samples are students of Alborz Farhangian University. The samples were selected based on purposive sampling. The number of samples was determined to be 30 based on the theoretical saturation principle. In order for the interviews to be conducted within the framework of the research problem and questions, 3 general questions were asked of the samples: (1) If you have had the experience of pilgrimage to holy places, how would you describe it? (2) What are your perceptions and experiences of pilgrimage? (3) What effects has the experience of making pilgrimage had on you? After collecting the interviews, the conducted interviews were transcribed and standardized. The data analysis was performed through thematic analysis technique. Thematic analysis process begins with data coding. Thus, after conducting and transcribing the interviews, the interviews of the students were coded. After coding the data, similar codes were categorized into specific themes.

Research findings

The students’ responses to the research questions were categorized into two themes: personal effects, and social effects of pilgrimage. The personal effects of pilgrimage were categorized into three categories: spiritual, cognitive, and psychological effects. In the category of spiritual effects, research participants stated that pilgrimage leads to a better understanding of God’s presence. They also felt closer to God during the pilgrimage. The pilgrimage has improved their spiritual condition and their heart’s faith in the world of meaning has become stronger than before. In the cognitive category, the studied samples stated that pilgrimage changed their outlook on life and they gained a different and deeper understanding of religion. Pilgrimage is an opportunity to contemplation, to resolve some doubts, to answer some questions and suspicions, and to reflect on one’s actions. In the category of psychological effects, the students studied stated that pilgrimage makes them feel psychologically calm. During pilgrimage, their stress, anxiety, and worries are reduced, and it creates a sense of security and hope in them. Pilgrimage increases their patience and tolerance, and after the pilgrimage they feel pure and light.

In addition to the personal effects of pilgrimage, the studied samples also pointed to the social effects. The social effects of pilgrimage were categorized into three sub-categories: strengthening social solidarity, expanding social interactions, and increasing responsibility. In the category of strengthening social solidarity, the student teachers stated that pilgrimage increased their religious affiliation and they felt a greater sense of unity, solidarity, and empathy with other pilgrims. The presence of different people with different ethnicities, cultures, and classes in a one place leads to a strengthening of the pilgrims’ sense of belonging and common religious identity. In the dimension of social responsibility, the studied samples admitted that pilgrimage made them more responsible towards their relatives, the people around them, and their co-religionists. They are more respectful of the rights of others than in the past and are more inclined to do charitable and public service works. In the category of expanding social interactions, the studied samples stated that pilgrimage provides an opportunity to get acquainted with different cultures. Pilgrimage can lead to dialogue,

exchange of information, experiences, and feelings among pilgrims, and strengthens social and emotional bonds among them. According to the results of the research, it can be concluded that visiting sacred and spiritual places and spaces, such as the Imams and Imams' descendants, can have lasting and profound educational effects on student teachers in terms of spirituality, cognitive, psychological, and social aspects. Religious education is not limited to classrooms and cultural programs within Farhangian University. Broader opportunities and contexts can be utilized to strengthen students' beliefs, faith, worship, morality, and social dimensions. Collective performance of some rituals, especially religious pilgrimages and trips, can provide a unique religious experience for students. In addition to their cognitive, emotional, and behavioral effects, pilgrimages strengthen religious identity, religious belonging, social solidarity, and collective memory.

Keyword: Pilgrimage experience, educational effects, student teachers, Farhangian University

تجربه زیارت و آثار تربیتی آن در میان دانشجوی معلمان دانشگاه فرهنگیان: مطالعه‌ای پدیدارشناختی

محمود محمدی^۱ تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۸/۰۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۱/۲۶

Doi:10.30497/esi.2026.249321.2025

چکیده

زیارت یکی از مهم‌ترین مناسک دینی در میان ادیان مختلف است. در دین اسلام و به‌خصوص مذهب شیعه نیز زیارت‌کردن همواره مورد توجه و تأکید بزرگان دینی و مذهبی بوده است. این مقاله به بررسی تجربه زیارت در میان دانشجوی معلمان دانشگاه فرهنگیان می‌پردازد. روش پژوهش کیفی و با رویکرد پدیدارشناسی است. نمونه‌های مورد پژوهش دانشجوی معلمان دانشگاه فرهنگیان استان البرز هستند. نمونه‌گیری این پژوهش براساس نمونه‌گیری هدفمند انجام شد. روش جمع‌آوری داده‌ها مصاحبه نیمه‌ساختاریافته، و روش تحلیل داده‌ها تحلیل مضمون است. براساس یافته‌های پژوهش آثار زیارت بر دانشجوی معلمان در دو مضمون فراگیر «آثار فردی» و «آثار اجتماعی» دسته‌بندی شده‌اند. آثار فردی زیارت در سه مضمون سازمان‌دهنده آثار معنوی، آثار شناختی و آثار روانی تقسیم‌بندی شده‌اند. آثار اجتماعی در سه مضمون سازمان‌دهنده تقویت همبستگی، افزایش مسئولیت‌پذیری و گسترش تعاملات اجتماعی دسته‌بندی شده‌اند. نتایج یافته‌ها نشان می‌دهد زیارت‌کردن می‌تواند اثرات فردی و اجتماعی عمیقی بر دانشجوی معلمان داشته باشد؛ بدین ترتیب سفرهای زیارتی از اماکن متبرکه و مقدس می‌تواند به‌عنوان یکی از برنامه‌های فرهنگی در برنامه‌های درسی و فرهنگی دانشجوی معلمان دانشگاه فرهنگیان طراحی و اجرا شود.

واژگان کلیدی: تجربه زیارت، اثرات تربیتی، دانشجوی معلمان، دانشگاه فرهنگیان.

۱. استادیار آموزش علوم اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه فرهنگیان، تهران ایران.

بیان مسئله

تربیت معلم دین‌دار و متدین یکی از اولویت‌های اصلی دانشگاه فرهنگیان به شمار می‌آید. در ماده یک اساسنامه دانشگاه فرهنگیان یکی از اهداف تأسیس دانشگاه چنین بیان می‌شود: «هدف دانشگاه فرهنگیان تأمین و تربیت معلمان، مدیران، مربیان، کارکنان و پژوهشگرانی مؤمن، متعهد، معتقد به مبانی دینی و ارزش‌های اسلامی و انقلابی، دارای فضایل اخلاقی و ارزش‌های والای انسانی کارآمد و توانمند در طراز جمهوری اسلامی ایران است.» (اساسنامه دانشگاه فرهنگیان، ۱۳۹۱، ص. ۶).

به‌منظور تربیت دینی دانشجویان و آشنایی و پیوند آن‌ها با معارف اسلامی، مجموعه‌دروس معارف اسلامی در برنامه درسی دانشگاه فرهنگیان پیش‌بینی شده است. دروس معارف اسلامی یکی از شاخه‌های اصلی برنامه درسی دانشگاه فرهنگیان در همه رشته‌ها محسوب می‌شود (احمدی، و موسی پور، ۱۳۹۶)؛ اما به نظر می‌رسد صرف آموزش در کلاس‌های درس معارف اسلامی آثار دینی عمیق و ماندگاری در ذهن و ضمیر داوطلبان حرفه معلمی نداشته باشد (محمدی، ۱۴۰۲). اغلب برنامه‌های درسی مرتبط با تربیت دینی در دانشگاه فرهنگیان بر بُعد شناختی و اعتقادی دین‌داری تأکید دارند و توجه زیادی به ابعاد دیگر دین‌داری نمی‌شود. اغلب آموزش و تربیت دینی به انتقال اطلاعات و دانش دینی محدود شده و ابعاد اخلاقی، ایمانی و عبادی دین مغفول مانده است. همان‌طور که در رشته‌های مختلفی مانند جغرافیا، تاریخ و مطالعات اجتماعی اردوها و گردش‌های علمی منجر به تقویت یادگیری‌های نظری می‌شود و در رشته‌های علوم پایه مانند فیزیک، شیمی و زیست‌شناسی رفتن به آزمایشگاه و انجام آزمایش‌های علمی منجر به تعمیق یادگیری فراگیران می‌شود، در تربیت دینی نیز می‌توان از فرصت‌ها و زمینه‌هایی که منجر به تقویت بُعد اخلاقی و ایمانی و عبادی دانشجویان شود، بهره برد.

«در تربیت اسلامی انسان هدف برکشیدن و بالابردن و رشد دادن انسان و سوق دادن اوست، به آنچه باید باشد و بردن به جایی که باید برود و رساندن به جایی که باید برسد و توجه دادن انسان به اصل والای از اوایی و به‌سوی اوایی است؛ از این‌رو اسلام از هر زمینه، از هر مناسبت و فرصتی از زمان و زمین، از مقام و مکان در این مسیر استفاده می‌کند» (محدثی، ۱۳۹۰، ص. ۱۴)؛

بنابراین تربیت دینی دانشجویان تنها محدود به کلاس‌های درس دانشگاه و انتقال معارف دینی نمی‌شود و می‌توان از فرصت‌ها و زمینه‌های گسترده و متنوعی در جهت تقویت دین‌داری دانشجویان بهره برد.

برخی از اندیشمندان حوزه دین‌داری بر «تجربه دینی»^۱ به عنوان یکی از مهم‌ترین ابعاد مهم دین‌داری توجه نموده‌اند (شلایر ماخر، ۱۳۹۹؛ اتو، ۱۳۸۰؛ جیمز، ۱۳۹۷). آن‌ها عقیده دارند بدون درک و دریافت احساسات و تجربیات دینی سایر ابعاد دینی مقبولیت لازم را نخواهند داشت. به نظر آن‌ها لازمه موفقیت در تربیت دینی درک و تجربه مستقیم دینی جهان است. باورداشتن به ذات قدسی مستلزم تجربه قلبی و درونی به همراه آرامش است (قائمی‌نیا، ۱۳۸۱). برخی از محققان نیز بر تربیت دینی در نظام آموزشی از منظر تجربه دینی اشاره داشته‌اند (محمودوند، ۱۴۰۲؛ محجل، و اصغری، ۱۴۰۲؛ شریف‌زاده، و دیگران، ۱۳۹۲؛ شمشیری، و ایزدپناه، ۱۳۹۲)؛ بدین ترتیب می‌توان گفت یکی از زمینه‌هایی که موجب تقویت دین‌داری در افراد می‌شود، ایجاد موقعیت‌هایی برای تجربه دینی است. فراهم ساختن شرایط و زمینه‌هایی که دانشجویان را در معرض تجربه دینی قرار دهد، می‌تواند باعث تقویت ابعاد اعتقادی، ایمانی و عبادی دین‌داری شود.

تجربه دینی با فضاهای قدسی پیوند عمیقی دارد؛ لذا یکی از راه‌های کسب تجربه دینی حضور در فضاهای قدسی است. در بسیاری از جوامع دینی مکان‌ها و فضاهایی خاص وجود دارد که در آن بهتر می‌توان حضور خداوند را احساس کرد. اماکن و فضاهای مقدس از مهم‌ترین آشکال بروز مادی امور فراطبیعی و مذهبی‌اند. در اغلب سنت‌های مذهبی وجود مکانی قدسی برای عبادت و نیایش که به شکلی با امر قدسی ارتباط داشته باشد، بسیار مهم و ضروری است. این اماکن با امر قدسی یا پدیده‌ای قدسی مرتبط شده‌اند. گاهی بروز یک اتفاق اسطوره‌ای یا حضور یک شخصیت مذهبی یا دفن قدیسان در یک مکان به آن جلوه قدسی می‌بخشد (طالبی و رضاقلی گل، ۱۴۰۱).

در جهان اسلام نیز اماکن و فضاهای مقدس متعددی وجود دارد که از مهم‌ترین آن‌ها شهرهای مکه و مدینه‌اند که هر ساله میلیون‌ها مسلمان از سراسر جهان به این شهرها سفر می‌کنند. همچنین مساجد که محلّ عبادت مسلمانان است جزو مکان‌های قدسی و معنوی به شمار می‌آیند. در میان شیعیان محلّ دفن امامان و امام‌زادگان نیز از اماکن مقدس و زیارتی محسوب می‌شوند. زیارت نیاکان و مؤمنان و حضور بر مزار پاک پیشوایان دینی و خواندن نماز، دعا و قرآن در آرامگاه‌های آنان یکی از عبادت‌ها و سنت‌های ارزشمند اسلامی است (چنارانی، ۱۳۸۸، ص. ۵). حضور در اماکن معنوی و زیارتی امکان می‌دهد افراد ارتباطی مستقیم و بی‌واسطه با امر ماوراءالطبیعی درک و احساس نمایند. این ارتباط به تقویت بُعد ایمانی، اعتقادی و اخلاقی آن‌ها منجر خواهد شد؛ بدین ترتیب یکی از این موقعیت‌های تربیت دینی، سفر به اماکن زیارتی و حضور در فضاهای دینی و معنوی است. زیارت هم به‌عنوان یک «تجربه دینی فردی» و هم به‌عنوان یک «عمل عبادی جمعی» می‌تواند باعث تعمیق دین‌داری در دانشجومعلم‌ان شود.

زیارت^۱ یکی از مهم‌ترین مناسک دینی در ادیان مختلف است. زیارت‌کردن از اماکن دینی نیز پدیده‌ای جهانی و مشترک در میان همه ادیان و فرهنگ‌ها و جزء آموزه‌های بنیادی و اساسی ادیان به شمار می‌رود. پدیده زیارت نه تنها در یهودیت، مسیحیت و اسلام بلکه در میان بوداییان، هندوها، زرتشتیان و دیگر ادیان نیز یافت می‌شود. وجه اشتراک همه آن‌ها مقدس دانستن مکانی است که زیارت می‌شود (ایزانلو، ۱۴۰۲، ص. ۳۰). «زیارت» از ریشه «زور» به فتح «ز» به معنای «قصد و میل» است و در لغت «دیدارکردن با قصد» را «زیارت» گویند؛ پس در ریشه این واژه مفهوم «میل و گرایش» نهفته است؛ گویی زیارت‌کننده از دیگران روی گردانده و به‌سوی زیارت‌شونده تمایل و قصد کرده است (زمانی، ۱۳۹۱، ص. ۲۰).

«زیارت» در معنای دینی عبارت است از عملی عبادی به معنای حضور یافتن در پیشگاه پیشوایان دینی یا اشخاص محترم یا قبور آنان، یا دیدارکردن از اماکن مقدس یا محترم برای

اظهار ارادت و کسب فیض معنوی و ادای احترام (زمانی، ۱۳۹۱، ص. ۲۲). به طور خلاصه زیارت به معنای دیدار و سفر مؤمنان به مکانی مقدس، آرامگاه و مقبره پیشوایان و بزرگان دینی است. می توان عمل زیارت را یکی از تجلیات عینی دین داری افراد به شمار آورد. زیارت کردن یکی از کنش هایی است که با مفهوم «امر قدسی» و «دین» ارتباط می یابد. در واقع زیارت قصد، میل و اراده به رفتن به سوی مظهر و تجلی ای از تجلیات امر قدسی است (طالبی، و براق علی پور، ۱۳۹۴، ص. ۷۸). وادی زیارت بیش و پیش از آنکه وادی معقولات و محاسبات عقلی باشد، وادی دل و جذبه درون است. زیارت از مقوله پیوند قلبی و محبت و علاقه است (محدثی، ۱۳۹۰، ص. ۲۱).

در دانشنامه جهان اسلام «زیارت» اصطلاحی دینی یعنی: حاضر شدن در کنار مقابر اموات، به ویژه افراد صالح و مقرب درگاه الهی و به طور خاص پیامبران و امامان، گاه با مناسکی مخصوص.^۱ زیارت در اسلام و به خصوص در فرهنگ شیعه از جمله عبادت ها و سنت های نبوی به شمار رفته و در سیره و گفتار بزرگان و علما بر آن تأکید شده است. امامان و اولیای خدا به وفور دعوت و تشویق به زیارت کرده اند و پاداش و اجر فراوانی برای زائر بر شمرده اند (محدثی، ۱۳۹۰، ص. ۱۷). منابع دینی شیعی مملو از احادیثی است که شیعیان را به زیارت اهل بیت توصیه می کنند. مطابق این احادیث زیارت موجب آمرزش گناهان، کسب اجر و ثواب عظیم، نجات از دوزخ و ورود به بهشت الهی می شود. زیارت ائمه نشانه احترام به ایشان، پیروی از راهشان، تبعیت از مواضعشان، استمرار خطشان، عهد با امامت و نبوتشان، وفاداری به ولایتشان و زنده نگه داشتن یاد و خاطر و فرهنگ و تعالیم آنها است (حیدری، ۱۳۹۷، ص. ۲۴).

کسی که به زیارت می رود، تحت تأثیر شخصیت و موقعیت هم نشین خوب مزور قرار می گیرد و از لحاظ اعتقادی، اخلاقی و رفتاری با او هماهنگ می شود و نیت همراهی همه جانبه با او را پیدا می کند (حسینی، ۱۳۹۷، ص. ۳۰). زیارت معصومین چه در حال حضور و چه بعد از وفات ایشان تأثیر شگرفی بر روح و روان انسان دارد و او را به سوی معنویات و مکارم

1. <https://rch.ac.ir/article/Paging>

اخلاقی و انسانی سوق می‌دهد (فجری، ۱۳۸۸، ص. ۷۴)؛ بدین ترتیب زیارت یکی از اعمال پسندیده و سنت‌های برجسته‌ای است که در احادیث معصومین بر آن تأکید شده است؛ پس در مجموع به زیارت رفتن و زیارت کردن یکی از کردارهای دینی مرسوم شیعیان ایرانی است. بنابر آمار اعلام شده هر ساله میلیون‌ها نفر در ایران به قصد زیارت به مکان‌ها مقدس سفر می‌کنند. با توجه به کارکردهای تربیتی زیارت می‌توان از این فرصت در جهت تربیت دینی دانشجومعلم‌ان دانشگاه فرهنگیان بهره برد. سفرهای زیارتی دانشجومعلم‌ان را از فضای علمی و دانشگاهی خارج می‌سازد و آن‌ها را با فضایی معنوی و دینی مواجه می‌کند. حضور در فضاهای معنوی و قدسی امکانی برای احساس و تجربه امر قدسی و ماورائی را برای زائران فراهم می‌سازد. این موقعیت می‌تواند منجر به تقویت ایمان، احساس و تعلق دینی و تعمیق اعتقادات و باورهای مذهبی شود. «وقتی انسان‌ها به زیارت می‌روند و با افرادی هم‌نشین می‌شوند که ویژگی‌های منحصر به فرد انسانی و اخلاقی دارند، از آنان اثر می‌پذیرند و با آنان همانندسازی می‌کنند. همچنین اگر در فضایی قرار گیرند که مدفن آن‌هاست، هدایت و تربیت می‌شوند؛ زیرا این مکان‌ها و فضاها مرکز هدایت‌اند؛ از این رو زیارت قبور اولیای الهی می‌تواند زمینه مناسبی برای تحول‌آفرینی باشد» (حسینی، ۱۳۹۷، ص. ۳۳).

فرد در هنگام حضور در اماکن مذهبی همچون زیارتگاه‌ها در مقایسه با اماکن دیگر، محیط برایش آرامش‌بخش است و تمرکز بیشتری بر اعمال عبادی‌اش دارد. او با درددل کردن با خدا در حقیقت مشکلش را دوباره بازگو می‌کند و این واگویی به او کمک می‌کند بتواند بهتر به موضوع خود بیندیشد و راه‌حلی برای آن بیابد (محتاجی، و انفرادی، ۱۳۹۷، ص. ۶۲). عوض شدن انسان یکی دیگر از آثار زیارت است. از جمله آداب زیارت این است که زائر پس از زیارت بهتر از وضع قبل از زیارتش باشد. این تحول و انقلاب روحی و حال زائر پیش و پس از زیارت نشانه اثرپذیری از جذبه‌هایی معنوی است که در مزار یک امام و در کنار مرقد یک پیشوای معصوم به وجود می‌آید (محدثی، ۱۳۹۰، ص. ۵۸).

براین اساس مقاله حاضر به بررسی تجربه زیارت و آثار تربیتی آن بر دانشجومعلم‌ان دانشگاه فرهنگیان پرداخته است. بررسی تجربیات و ادراکات دانشجومعلم‌ان از مناسک دینی از جمله زیارت، شناخت نسبتاً دقیقی از سبک زندگی و گرایش‌ات دینی دانشجومعلم‌ان در اختیار مدیران و سیاست‌گذاران تربیتی و فرهنگی دانشگاه قرار می‌دهد. این اطلاعات می‌تواند مدیران گروه‌های آموزشی معارف اسلامی و نیز سیاست‌گذاران تربیتی و فرهنگی را در برنامه‌ریزی‌های درسی و فرهنگی مؤثر و مطلوب یاری رساند؛ از این رو مطالعه حاضر به این سؤالات پاسخ می‌دهد: تجربیات و ادراکات دانشجومعلم‌ان از زیارت چگونه است؟ دانشجومعلم‌ان چه تصویری از زیارت دارند؟ و زیارت چه آثار تربیتی‌ای بر دانشجومعلم‌ان دارد؟

با توجه به اهمیت زیارت در فرهنگ دینی و مذهبی تحقیقات متنوع و متعددی درباره ابعاد مختلف زیارت انجام شده است. برخی از تحقیقات به مبانی دینی و اهمیت آن در دین اسلام و مذهب تشیع پرداخته‌اند (محدثی، ۱۳۹۰؛ فجری، ۱۳۸۸؛ زمانی، ۱۳۹۱). بعضی دیگر به پیشینه تاریخی زیارت در فرهنگ ایران پرداخته و سیر تاریخی آن را بررسی نموده‌اند (سلطان‌پور، و اصغری، ۱۳۹۵). تحقیقات دیگری به موضوع زیارت در ادیان مختلف و مقایسه زیارت در فرهنگ‌ها و ادیان دیگر پرداخته‌اند (چنارانی، ۱۳۸۸؛ صمدیان، و عادل‌فر، ۱۳۹۴؛ ایزانلو، ۱۴۰۲). برخی از تحقیقات نیز سنخ‌شناسی و گونه‌های مختلف زیارت را تحلیل نموده‌اند (پویافر، ۱۳۹۸؛ طالبی، و براق‌علی‌پور، ۱۳۹۴؛ بوذری‌نژاد، و دیگران، ۱۴۰۳). تحقیقات دیگری نیز به بررسی اثرات زیارت بر زندگی زائران تأکید داشته‌اند (سبحانی، و میردیری‌کونی، ۱۳۹۳؛ نیرو، ۱۳۹۵؛ شیرمحمدی، بهمنی، و مستان‌راد، ۱۳۹۹؛ حیدری، ۱۳۹۷).

یکی از موضوعاتی که در بررسی زیارت می‌تواند بررسی و مطالعه شود، «بعد تربیتی زیارت»^۱ است. زیارت‌کردن به عنوان تجربه‌ای دینی^۲ می‌تواند تغییرات محسوس شناختی، عاطفی، رفتاری و اجتماعی بر زائران داشته باشد. حسین امیددانی (۱۳۸۱) در کتاب «زیارت و آثار و برکات معنوی» آثار تربیتی زیارت را از قبیل توجه به خدا، تقرب به خدا، تحول روحی،

1. The educational aspect of pilgrimage

2. Religious experience

توبه و گناه‌زدایی بر می‌شمارد. حسینی (۱۳۹۷) در کتاب «آموزه‌های تربیتی زیارت معصومین» بر تربیت اعتقادی، عبادی، اخلاقی، عاطفی و اجتماعی زیارت اشاره داشته است. حیدری (۱۳۹۷) در کتاب «درآمدی بر روان‌شناسی زیارت» آثار روانی زیارت را کسب آرامش روان، افزایش سلامت روانی، خودیابی، افزایش حرمت به خود، تقویت خودمهارگری و نظم‌بخشی، معرفی الگو و... بر می‌شمارد. نیرو (۱۳۹۵) در مقاله تجربه دانش‌آموزان پسر زائر دبیرستانی از زیارت حرم مطهر امام رضا (ع) نشان می‌دهد اردوی زیارتی برای دانش‌آموزان زائر دارای آثار و پیامدهای مثبت است. می‌توان به آثار اردوهای زیارتی در حوزه‌های از این قبیل اشاره داشت: ۱. رفتاری (مشمول بر رفتار فردی از جمله توبه و بازدارندگی از گناه، و رفتار جمعی از جمله احسان به خانواده، دوستی و محبت به دیگران)؛ ۲. روحی و روانی (تحمل، آرامش، شادابی، پالایش ذهنی، امیدواری به آینده)؛ ۳. اعتقادی (تقویت ایمان، توکل، خودسازی، مقید شدن به آداب و مناسک مذهبی، عهدبستن در حفظ دستاوردهای معنوی، اخلاص، تقوا، ذکر، خضوع و صبر).

این مطالعه نیز به تجربیات زیسته دانشجومعلم‌ان از زیارت می‌پردازد. در موضوع زیارت تحقیقات کمتری به اثرات و پیامدهای تربیتی زیارت اشاره کرده‌اند. تحقیقاتی هم که در این زمینه انجام شده است، اغلب رویکردی کمی داشته و به فهم عمیقی از این موضوع در میان زائران نپرداخته‌اند. این پژوهش در پی بررسی آثار و پیامدهای تربیتی زیارت بر دانشجومعلم‌ان دانشگاه فرهنگیان به روش کیفی است؛ بدین‌منظور از رویکرد پدیدارشناسی برای بررسی تجربیات زیسته نمونه‌ها استفاده شده است. تلاش شده است آثار تربیتی تجربه دینی زیارت بر دانشجومعلم‌ان دانشگاه فرهنگیان کشف، توصیف و تحلیل شود.

روش پژوهش

روش پژوهش کیفی و با رویکرد پدیدارشناسی است. پدیدارشناسی رویکردی است که تلاش می‌کند تجربیات روزمره افراد را از دریچه ادراکات و تصورات و ذهنیات آن‌ها فهم کند. هدف پدیدارشناسی: توصیف صریح و شناسایی پدیده‌ها آن‌گونه که در موقعیتی خاص توسط افراد ادراک می‌شود (کرسول، ۱۳۹۱). این پژوهش در پی بررسی ادراکات، تصورات و ذهنیت

دانشجومعلمان از «تجربه زیارت» است. شرکت کنندگان پژوهش از دانشجویان دانشگاه فرهنگیان البرز انتخاب شدند. نمونه گیری براساس نمونه گیری هدفمند انجام شد؛ به این معنی که نمونه ها به جای انتخاب تصادفی، با توجه به ارتباطشان با موضوع مورد مطالعه انتخاب می شوند (دلاور، ۱۳۸۹، ص. ۳۱)؛ بنابراین از میان دانشجومعلمان تنها نمونه هایی انتخاب شدند که تجربه حداقل یکبار زیارت رفتن را داشته اند. تعداد نمونه ها نیز براساس اصل اشباع نظری (Strauess, & Corbin, 1990) تعیین شده اند. در اشباع نظری نمونه گیری تا زمانی که اظهارات و پاسخ های نمونه ها از زیارت به تکرار نرسیده باشد، نمونه گیری ادامه می یابد؛ براین اساس با تعداد ۳۰ نفر از دانشجومعلمان اشباع نظری حاصل شد.

۱. جدول مشخصات مشارکت کنندگان تحقیق

کد	سن	رشته	استان	کد	سن	رشته	استان
۱	۲۰	آموزش جغرافیا	البرز	۱۶	۲۲	آموزش جغرافیا	قزوین
۲	۲۰	آموزش علوم اجتماعی	گیلان	۱۷	۲۱	آموزش تاریخ	زنجان
۳	۱۹	آموزش علوم اجتماعی	قزوین	۱۸	۲۱	آموزش تاریخ	آذربایجان شرقی
۴	۲۱	آموزش تاریخ	آذربایجان شرقی	۱۹	۲۳	علوم تربیتی	البرز
۵	۲۰	علوم تربیتی	البرز	۲۰	۲۲	علوم تربیتی	البرز
۶	۲۲	آموزش تاریخ	زنجان	۲۱	۲۲	آموزش تاریخ	قم
۷	۲۲	آموزش علوم اجتماعی	زنجان	۲۲	۲۱	آموزش جغرافیا	مرکزی
۸	۲۰	آموزش علوم اجتماعی	زنجان	۲۳	۲۰	آموزش علوم اجتماعی	قم
۹	۱۹	آموزش علوم اجتماعی	البرز	۲۴	۲۰	آموزش علوم اجتماعی	قم
۱۰	۲۰	علوم تربیتی	البرز	۲۵	۲۰	آموزش جغرافیا	قزوین
۱۱	۲۰	علوم تربیتی	البرز	۲۶	۲۱	آموزش جغرافیا	زنجان
۱۲	۲۱	علوم تربیتی	البرز	۲۷	۱۹	آموزش علوم اجتماعی	قم

کد	سن	رشته	استان	کد	سن	رشته	استان
۱۳	۲۱	آموزش علوم اجتماعی	قزوین	۲۸	۲۰	آموزش تاریخ	آذربایجان شرقی
۱۴	۲۲	آموزش جغرافیا	همدان	۲۹	۲۲	آموزش علوم اجتماعی	قم
۱۵	۱۹	آموزش علوم اجتماعی	البرز	۳۰	۲۰	آموزش تاریخ	زنجان

جمع‌آوری داده‌ها به‌روش مصاحبه نیمه‌ساختاریافته انجام شده است. در روش‌های کیفی معمولاً با نتایج مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته کار می‌کنند. از آنجاکه پژوهش کیفی می‌کوشد محقق را به درون جهان زندگی شرکت‌کنندگان تحقیق وارد سازد، مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته به‌واسطه تأکید بر سؤالات باز و غیرهدایت‌شده می‌تواند در چنین پژوهشی استفاده شود (محمدی اصل، ۱۳۹۶، ص. ۱۷۱). در فرایند مصاحبه‌ها و برای آنکه مصاحبه‌ها در چارچوبی مشخص انجام شود، در طول مصاحبه سه سؤال کلی از نمونه‌ها پرسیده می‌شد: ۱. اگر تجربه زیارت رفتن به اماکن مقدس را دارید، آن را چگونه توصیف می‌کنید؟ ۲. تجربه زیارت رفتن و زیارت کردن چه آثاری روی شما داشته است؟ ۳. چه تصورات و ادراکاتی راجع به زیارت رفتن دارید؟ پس از جمع‌آوری مصاحبه‌ها پیاده‌سازی و استانداردسازی آن‌ها انجام شد.

روش تحلیل داده‌ها تکنیک تحلیل مضمون^۱ است. فرایند تحلیل مضمون با کدگذاری داده‌ها آغاز می‌شود. «کدگذاری» به معنی خرد کردن متن مصاحبه به اجزا و عناصر تشکیل‌دهنده آن است (Strauuss, & Corbin, 1990). «کد» به مفاهیم، اصطلاحات و عبارت‌هایی گفته می‌شود که دانشجویان برای توصیف، ادراکات و تجربیات خود از زیارت به کار برده‌اند؛ بدین ترتیب پس از جمع‌آوری مصاحبه‌ها و پیاده‌سازی آن‌ها روایت‌های دانشجویان از زیارت کدگذاری شده است.

تحلیل یافته‌ها

پس از کدگذاری مصاحبه‌ها در شش مضمون سازمان‌دهنده و دو مضمون فراگیر استخراج شدند. مضامین «آثار معنوی، آثار شناختی و آثار روانی» در مضمون فراگیر «آثار فردی»

دسته‌بندی شدند و مضامین «تقویت همبستگی اجتماعی، افزایش مسئولیت‌پذیری و گسترش تعاملات اجتماعی» در مضمون فراگیر «آثار اجتماعی» قرار داده شدند. جدول مضامین پایه، مضامین سازمان‌دهنده و مضامین استخراج‌شده در جدول زیر آمده است.

۲. جدول مضامین پایه، مضامین سازمان‌دهنده و مضامین فراگیر استخراج‌شده

مضامین فراگیر	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه	کدها
آثار فردی	اثرات معنوی	تقویت ایمان	۱۳،۱۸
		خودسازی	۲۷،۲۳
		نزدیکی به خدا	۲۱،۲۰،۱۲،۲۳
		پیوند با عالم معنا ایمان	۳،۱۴
		ایمان قلبی	۸،۲۹،۱۸
		خوب شدن حال معنوی	۱۶،۱۱،۶
		ایمانی محکم‌تر	۵،۷
		ارتباط با خدا	۸،۱۱
		درک خدا	۱،۱۵
	اثرات شناختی	تغییر نگاه	۱۱،۲۳
		فرصتی برای اندیشیدن	۴،۸
		رفع شک و تردید	۹،۱۹
		تفکر به اعمال	۱۵،۲۶،۱۲،۲۹
		تأمل عمیق	۳،۷
		نگاه معنوی	۵،۱۹
		تصمیم‌گیری برای آینده	۳،۲۳
		درک عمیق‌تر دین	۳،۲۴
		درک متفاوت از معنویت	۱۱،۱۳،۲۱
		پاسخ به پرسش‌ها	۵،۲۷
اثرات روانی	اثرات روانی	درک متفاوت از معنویت	۱۱،۱۳،۲۱
		متفاوت نگرستن	۵،۲۳
		آرامش	۲۱،۲۳،۱۱،۱۹،۱۷،۴ ۲۹

مضامین فراگیر	مضامین سازمان دهنده	مضامین پایه	کدها
آثار اجتماعی		امنیت	۲۱، ۱۱، ۲۴
		کاهش استرس و اضطراب	۲۳، ۱۶، ۴، ۲۹
		افزایش امید	۲۴، ۱۱، ۹
		احساس سبکی	۲۳، ۲۲، ۱۵، ۸، ۵
		افزایش صبر و تحمل	۲۶، ۲
	تقویت همبستگی	اتحاد	۸، ۱۲
		همدلی	۱۰، ۱۹، ۱۲
		انسجام دینی	۷، ۱۷، ۱۹
		احساس تعلق	۲، ۱۳، ۱۷
	افزایش مسئولیت پذیری	رعایت حقوق دیگران	۲۷، ۲۳
		مشارکت در کارهای خیرخواهانه	۴، ۲۸، ۱۵، ۲۰
		مراقبت از اطرافیان	۲۵، ۲۰
	تعاملات اجتماعی و فرهنگی	برقراری ارتباط بین زائرین	۲، ۱۱، ۲۲، ۲۳
		آشنایی با فرهنگ های مختلف	۲۳، ۷، ۹
		تبادل تجربیات	۴، ۱۷
		دادن نذری	۸، ۱۲، ۱۸
		شکل گیری دوستی ها	۳، ۲۸

۱. آثار فردی زیارت

اظهارات نمونه های مورد بررسی از آثار فردی زیارت در سه مقوله آثار معنوی، شناختی و روانی دسته بندی شدند. دانشجویان مورد بررسی گفتند که زیارت کردن آثار معنوی، شناختی و روانی عمیقی در آنان داشته است.

نمونه های مورد بررسی اثرات معنوی زیارت را با مفاهیمی همچون «تقویت ایمان، خودسازی، نزدیکی به خدا، پیوند با عالم معنا، ایمان قلبی، خوب شدن حال معنوی، ایمانی محکم تر، ارتباط با خدا، درک خدا» توصیف نمودند؛ برای مثال نمونه شماره ۱۵ درباره درک خداوند گفت: «برطبق تجربه هایی که حتماً همه ما از زیارت داریم، این امر باعث می شود حس معنوی درون ما زنده تر شود و خدا را بیشتر درک کنیم». نمونه شماره ۱۳ درباره تقویت ایمان

و رشد اخلاقی معتقد است: «زیارت فقط دیدن نیست، بلکه نوعی تجربه قلبی است که می تواند مسیر زندگی آدم را عوض کند. زیارت باعث تقویت ایمان و رشد اخلاقی فرد می شود». نمونه ۲۹ چنین گفت: «زیارت فرصتی است برای زائران تا با حضور و ارتباط با معنویت فضا ایمان قلبی خود را تقویت کنند». نمونه شماره ۶ درباره خوب شدن حال معنوی باور دارد: «در مجموع زیارت امامان و امامزادگان و انسان هایی که روح های پاکی دارند، حال معنوی انسان را خوب می کند». نمونه شماره ۲۷ درباره خودسازی و خودشناسی گفت: «یکی از آثار زیارت این است که زائر با معنویات و دعا و ذکر و نماز سعی در اصلاح و خودسازی و خودشناسی داشته باشد». نمونه شماره ۱۸ زیارت را سفری می داند که: «باعث آرامش دل و تقویت روح می شود؛ سفری که برخلاف ظاهر ساده اش عمقی معنوی دارد و انسان را با خودش، ایمانش و خالقش روبه رو می سازد».

اظهارات شرکت کنندگان این تحقیق نشان می دهد تجربه زیارت منجر به تقویت بعد ایمانی و معنوی زائران می شود. حضور در فضاهای معنوی و به طور خاص زیارتگاه ها، تجربه منحصر به فرد و بی واسطه ای را فراهم می کند که زائران با خالق خویش به گفت و گو و رزونانس بپردازند. زیارتگاه ها فضایی را فراهم می سازند تا زائران نیازها و خواسته هایشان را از پروردگارشان طلب کنند و از برگزیدگان و صالحان شفاعت جویند. این حضور و گفت و گوی معنوی میان مخلوق و خالق منجر به تقویت و ارتقاء معنوی و ایمان قلبی زائران می شود.

یکی دیگر از آثار فردی ای که نمونه های بررسی شده به آن اشاره داشتند، «اثرات شناختی زیارت» است. افراد مورد بررسی اثرات شناختی زیارت را با مفاهیمی چون «تغییر نگاه، فرصتی برای اندیشیدن، رفع تردید، تفکر به اعمال، تأملی عمیق، نگاه معنوی، تصمیم گیری های آینده، درک عمیق تر دین، درک متفاوت از معنویت، پاسخ به پرسش ها، متفاوت نگریستن» توصیف نموده اند؛ برای مثال نمونه شماره ۱۹ درباره نگاه معنوی چنین بیان کرد: «زیارت یک سفر معمولی با آثار آنی و زودگذر و پایان پذیر نیست، بلکه آثار آن تا مدت ها در زندگی جریان دارد. بعد از این سفر مشکلات کوچک تر به نظر می آیند و دنیا ناچیز و کم ارزش جلوه می کند

یکی دیگر از آثار زیارت که دانشجویان مصاحبه شده به آن اشاره داشتند، اثرات روانی زیارت است که آن را با این مفاهیم بیان نمودند: «کسب آرامش، امنیت، کاهش استرس و اضطراب، افزایش امید، احساس سبکی، افزایش صبر و تحمل». «کسب آرامش» پرتکرارترین مفهومی بود که نمونه های مورد بررسی درباره اثرات زیارت بیان نموده بودند؛ برای مثال نمونه شماره ۱۷ درباره راهکاری برای آرامش گفت: «این گونه است که زیارت نه تنها یک تجربه مذهبی، بلکه راهکاری برای آرامش در دل شلوغی های زندگی است». نمونه شماره ۱۱ اظهار کرد: «از نظر من اثر زیارت فقط در بُعد معنوی نیست، بلکه در روحیه آدم نیز اثر می گذارد. باعث می شود آدم قوی تر شود، آرام تر شود، و گاهی حتی امیدش را دوباره پیدا کند». نمونه شماره ۱۹ توضیح داد: «تا وارد صحن و بارگاه می شوی، چشمت که به گنبد طلایی می افتد، از همه اضطراب ها و نگرانی ها کنده می شوی و غرق در آرامش می شوی. تمام دلهره های زندگی از پیش چشمانت رنگ می بازد و گویی همه چیز حل شده است و در آغوشی مهربان و امن فشرده می شوی». نمونه شماره ۲۱ نیز گفت: «این مکان های مذهبی سرشار از انرژی و بار مثبت اند که موجب آرام شدن زائرین می شوند». نمونه شماره ۲۲ درباره سبکی بعد از زیارت توضیح داد: «من خودم وقتی به زیارت این دو بزرگوار- امام رضا (ع) و حضرت معصومه (ع)- می روم، احساس آرامش زیادی می کنم و همین طور احساس سبکی خاصی می کنم». نمونه شماره ۱۰ درباره پاک شدن بعد از زیارت اظهار کرد: «احساس می کنم من و یا افرادی که معتقدند برای حداقل چند ثانیه دوری از دغدغه های دنیوی و احساس پاکی و آرامش روانی، به زیارت پیشوایانمان بسیار نیازمندیم». نمونه شماره ۸ درباره دور شدن از مشکلات دنیا گفت: «مهم ترین اثری که زیارت برای من دارد، به نظر من آرامش است. قرار گرفتن در زیارتگاه ها باعث می شود از مسائل و مشکلات دنیا دور شوم». نمونه شماره ۴ نیز درباره کاهش اضطراب و استرس چنین بیان کرد: «زیارت می تواند احساس آرامش و سکون درونی را به همراه داشته باشد. دعا و نیایش در اماکن مقدس به کاهش استرس و اضطراب کمک می کند و این امر

موجب ایجاد فضایی معنوی و دلنشین می‌شود که زائران را به تفکر درباره زندگی و ارتباطشان با خداوند ترغیب می‌کند».

روایت‌های دانشجویان مورد بررسی گویای این است که تجربه زیارت نوعی حس مثبت روانی برای آن‌ها به همراه داشته است. اغلب آن‌ها بیان نموده‌اند که پس از زیارت حال خوبی داشته و احساسات مثبتی همچون حس سبکی و آرامش بیشتر و روحیه مثبتی را تجربه نموده‌اند؛ احساسات مثبتی که شاید در کلاس‌های دانشگاهی تجربه نشود. بررسی اظهارات دانشجویان نشان می‌دهد حضور در اماکن معنوی و قدسی موجب گرایش و تمایل روانی مثبتی به دین و اعمال دینی می‌شود.

۲. آثار اجتماعی زیارت

اظهارات نمونه‌های بررسی شده از آثار اجتماعی زیارت در سه مقوله «تقویت همبستگی، افزایش مسئولیت‌پذیری و گسترش تعاملات اجتماعی» دسته‌بندی شدند. تقویت همبستگی یکی از مقولاتی بود که دانشجویان به آن اشاره داشتند و تقویت همبستگی اجتماعی را با مفاهیمی همچون «اتحاد، همدلی، انسجام دینی، احساس تعلق» توصیف نمودند. نمونه شماره ۱۹ درباره تقویت همبستگی گفت: «زیارت کردن علاوه بر ایجاد احساسات مثبت فردی، باعث تقویت همبستگی اجتماعی، پرورش روحیه بخشش و همدلی نیز می‌شود». نمونه شماره ۱۷ درباره تقویت حس تعلق معتقد بود: «زیارت همچنین حس تعلق به یک باور و اعتقاد مشترک را در بین زائران تقویت می‌کند». نمونه شماره ۱۳ نیز درباره حس همدلی چنین اظهار داشت: «همچنین حس همدلی و اتحاد میان زائران تقویت می‌شود و آدم می‌فهمد که در این دنیا تنها نیست». نمونه شماره ۹ درباره انسجام دینی توضیح داد: «از قدیم‌الایام رسم بوده است که گاهی افراد نذرهای دینی خود را با زیارت کردن ادا می‌کردند و برای تصمیمات مهم خود به آن‌ها متوسل می‌شدند و این امر انسجام دینی را میان زائران نشان می‌دهد». نمونه شماره ۸ درباره همبستگی مسلمانان چنین بیان کرد: «در سرتاسر جهان مسلمانان سالانه به زیارت خانه خدا، حرم حضرت معصومین می‌روند و نذرهای خود را به جا می‌آورند و این امر همبستگی آنان به هم را نشان می‌دهد». اظهارات این دانشجویان نشان می‌دهد حضور در مکان‌های مذهبی و انجام دادن جمعی

اعمال عبادی منجر به تقویت هویت جمعی و تعلق دینی و احساس هم‌بستگی و پیوند اجتماعی با زائران دیگر می‌شود؛ براین اساس پیامدهای تربیتی زیارت تنها به بُعد فردی دانشجویان محدود نیست و می‌تواند پیامدهای اجتماعی قابل تأملی نیز به همراه داشته باشد. حضور در زیارتگاه‌ها باعث می‌شود فرد خود را متعلق به یک گروه و هویت دینی مشخصی احساس کند. احساس تعلق و تعهد زائران به یک هویت دینی موجب پیوند اجتماعی با زائران دیگر می‌شود و بدین ترتیب، انسجام اجتماعی و تعلق دینی در میان دانشجویان را افزایش می‌دهد.

مقوله دیگری که دانشجویان به آن اشاره داشتند، احساس مسئولیت بیشتر است و این مقوله را با چنین مفاهیمی توصیف نموده‌اند: «رعایت حقوق دیگران، مشارکت در کارهای خیرخواهانه، مراقبت از اطرافیان»؛ برای مثال نمونه شماره ۴ درباره احساس مسئولیت چنین بیان کرد: «بسیاری از زائران پس از بازگشت از زیارت احساس مسئولیت بیشتری نسبت به خانواده، دوستان و جامعه خود دارند. آن‌ها ممکن است تصمیم بگیرند در فعالیتهای خیرخواهانه شرکت کنند یا به دیگران کمک کنند، که این خود دلیلی بر تأثیر مثبت زیارت بر رفتارهای اجتماعی افراد است.».

نمونه شماره ۲۷ درباره رعایت حقوق دیگران باور داشت: «زیارت در بُعد اجتماعی نیز متجلی می‌شود؛ از آنجاکه فرد احساس همدلی نسبت به هم‌نوعان خود دارد و حق و حقوق دیگران را رعایت می‌کند.».

نمونه شماره ۲۲ درباره مهربان شدن با اطرافیان اظهار کرد: «زیارت باعث می‌شود ما سمت کارهای خوب و خیر هم برویم؛ مثل اینکه مهربان‌تر می‌شویم و مراقب اطرافیانمان هستیم.».

نمونه شماره ۲۸ درباره گرایش به کارهای نیک توضیح داد: «پس از زیارت فرد به گونه‌ای دگرگون می‌شود که به طرز شگفت‌انگیزی به سمت خوبی‌ها و کارهای نیک کشانده می‌شود.».

نمونه شماره ۲۰ درباره مشارکت در کارهای خیرخواهانه چنین معتقد بود: «زیارت نقش مهمی در تقویت همدلی و وحدت میان افراد دارد و مشارکت در کارهای خیرخواهانه مانند صدقه دادن یا کمک به نیازمندان را افزایش می‌دهد.».

اظهارات نمونه‌ها نشان می‌دهد تجربه زیارت احساس مسئولیت اجتماعی نسبت به جامعه و هم‌دینان را افزایش می‌دهد. احساس هم‌بستگی و یگانگی با زائران موجب می‌شود دانشجویان

با دیگر اعضای جامعه دینی‌شان احساس نزدیکی و پیوند اجتماعی بیشتری کنند. این احساس نزدیکی و پیوند با جامعه دین‌داران گرایش به همکاری و مشارکت در فعالیت‌های خیرخواهانه دانشجویان را افزایش می‌دهد؛ از این رو حس مسئولیت و تعهد بیشتری نسبت به سرنوشت نزدیکان خود و جامعه خواهند داشت.

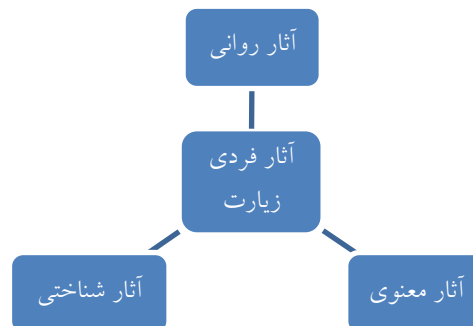
«گسترش تعاملات اجتماعی» مقوله دیگری است که دانشجویان در مضمون آثار اجتماعی زیارت به آن اشاره داشتند و آن را با این مفاهیم و اصطلاحات توصیف نمودند: «آشنایی با فرهنگ‌های مختلف، تبادل تجربیات، افزایش دوستی‌ها»؛ برای مثال نمونه شماره ۱۱ درباره برقراری ارتباط بین زائران باور داشت: «افراد در این فضا با دیگران در ارتباط قرار می‌گیرند، حس همبستگی را تجربه می‌کنند و با دعا برای یکدیگر باعث رسیدن به خواسته‌ها و حاجات همدیگر می‌شوند». نمونه شماره ۹ توضیح داد: «زیارت کردن در فرهنگ عمومی و به‌خصوص در میان ما ایرانیان جایگاه ویژه‌ای دارد. ما در زمان جشن و شادی یا عزا و یا مناسبت‌های دیگر مذهبی یا حتی بدون مناسبت، به زیارت بارگاه‌های معصومین و امامان و یا به امامزاده می‌رویم تا برای کارهای خودمان و نذرهای خودمان به آن‌ها توسل کنیم». نمونه شماره ۷ درباره آشنایی با فرهنگ‌های دیگر باور داشت: «زیارت رفتن شاید هدف معنوی به دنبال داشته باشد؛ اما سفر به عراق یا عربستان باعث آشنایی با فرهنگ‌های مختلف می‌شود و فواید فرهنگی نیز به دنبال دارد». نمونه شماره ۴ درباره تبادل تجربیات و احساسات بیان کرد: «زیارت علاوه بر جنبه‌های فردی ابعاد اجتماعی قابل توجهی نیز دارد. معمولاً زیارت‌ها به صورت جمعی انجام می‌شوند و این امر فرصتی برای تبادل تجربیات و احساسات میان زائران فراهم می‌آورد. در این فضا افراد با یکدیگر به گفت‌وگو می‌پردازند، تجارب خود را به اشتراک می‌گذارند و دوستی‌های جدیدی شکل می‌دهند».

روایت‌های دانشجویان گویای این است که زیارت رفتن باعث ارتباطات جدید و آشنایی با افرادی از فرهنگ‌های مختلف می‌شود. زیارت می‌تواند منجر به تقویت مهارت‌های اجتماعی دانشجویان شود. مهارت‌های اجتماعی و ارتباطی می‌تواند زمینه‌ساز گسترش تعاملات اجتماعی

و کسب تجارب جدیدی در میان دانشجویان شود. ارتباط و تبادل احساسات و تجربیات با زائران دیگر موجب شکل‌گیری دوستی‌ها و شبکه‌های ارتباطی جدیدی میان دین‌داران می‌شود. این ارتباطات و دوستی‌ها ممکن است به پیوندها و وابستگی‌های پایدار و عمیق اجتماعی تبدیل شوند؛ بنابراین فرصت زیارت می‌تواند منجر به تقویت مهارت‌های ارتباطی و اجتماعی دانشجویان شود و زمینه‌های ایجاد ارتباطات و پیوندهای جدیدی را میان دین‌داران فراهم سازد؛ بدین ترتیب شبکه ارتباطی دین‌داران را گسترش دهد.

نتیجه‌گیری

در این مقاله به مطالعه تجربه زیارت و آثار تربیتی آن بر روی دانشجویان معلمان پرداخته شده است. روش پژوهش در این مقاله روش کیفی و با رویکرد پدیدارشناسی است و نمونه‌های موردپژوهش دانشجویان معلمان دانشگاه فرهنگیان هستند. از نمونه‌ها پرسیده شد: «چه تجربیاتی از زیارت دارند؟» و «زیارت چه آثاری بر آنان داشته است؟». پاسخ‌های دانشجویان در دو مضمون «آثار فردی زیارت» و «آثار اجتماعی زیارت» دسته‌بندی شده‌اند. نمونه‌ها اذعان داشتند که زیارت آثار معنوی، شناختی و روانی پایداری بر آنها داشته است.

شکل شماره ۱: آثار فردی زیارت

در «بعد معنوی» آنها بیان داشتند که زیارت موجب ارتباط با خدا و درک حضور خداوند می‌شود. همچنین در هنگام زیارت احساس نزدیکی بیشتری به خدا داشتند. در زیارت فرصتی

برای خودسازی و پیوند با عالم معنا برای آن‌ها فراهم می‌شود. زیارت حال معنوی آن‌ها را خوب و ایمان قلبی آن‌ها نسبت به گذشته محکم‌تر شده است. روایت‌های دانشجویان از زیارت نشان می‌دهد زیارت به عنوان تجربه‌ای دینی منجر به تقویت معنویت و تعمیق ایمان قلبی در دانشجویان شده است؛ بنابراین می‌توان از فرصت زیارت برای تربیت دینی دانشجویان استفاده نمود. تربیت دینی تنها محدود به کلاس‌های درس در دانشگاه و آموزش برخی از دروس معارف اسلامی نیست؛ بلکه می‌توان از موقعیت‌های متنوع و متعددی برای تربیت دینی دانشجویان بهره برد. سفرهای زیارتی یکی از برنامه‌هایی است که می‌تواند منجر به تقویت معنوی و رشد دینی دانشجویان شود. این یافته‌ها با نتایج پژوهشی نیرو (۱۳۹۵) و حیدری (۱۳۹۷) و امیدپانی (۱۳۸۱) که بر تقویت بُعد معنوی و ایمانی زیارت اشاره کرده‌اند، مطابقت دارد.

در «بعد شناختی» نمونه‌های بررسی شده بیان داشتند که زیارت موجب تغییر نگاه آن‌ها به زندگی شده است و درک متفاوت و عمیق‌تری از دین کسب کرده‌اند. زیارت برای اندیشیدن، رفع برخی تردیدها، پاسخ به برخی پرسش‌ها و شبهات و موجب تفکر راجع به اعمالشان فرصتی ایجاد می‌کند. این تأمل و تغییر در نگاه و بینش آن‌ها در تصمیم‌گیری‌ها و برنامه‌هایشان نسبت به آینده اثر داشته است. اظهارات دانشجویان موردبررسی از زیارت نشان می‌دهد عمل زیارت منجر به تعمیق باورها ذهنی و شناختی دانشجویان از دین می‌شود.

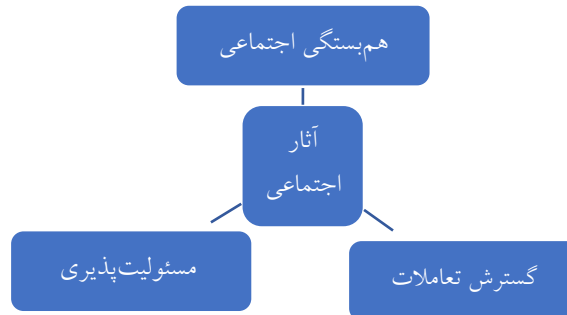
اگرچه در کلاس‌های درسی معارف اسلامی دانشگاه بر ابعاد شناختی و اعتقادی دین تأکید و تمرکز زیادی می‌شود، به نظر می‌رسد تنها حضور در این کلاس‌ها آثار پایدار و قابل‌انتظاری بر باورها و اعتقادات دینی دانشجویان ندارد. حضور مستقیم در فضاها معنوی و مذهبی شرایطی را فراهم می‌سازد تا دانشجویان با تمرکز ذهنی بیشتری درباره موضوعات دینی به تفکر پردازند. گفت‌وگوها و مباحثه‌های اعتقادی و شناختی در محیط‌های دینی می‌تواند آثار پایدار شناختی و ذهنی در دانشجویان پدید آورد. این یافته‌ها با برخی از نتایج تحقیق بوذری‌نژاد

و دیگران (۱۴۰۳) و حسینی (۱۳۹۷) که بر آثار اعتقادی و شناختی زیارت اشاره کرده‌اند، مطابقت دارد.

در مضمون «آثار روانی» دانشجویان اظهار داشتند که زیارت باعث احساس آرامش روانی در آن‌ها می‌شود. در هنگام زیارت استرس، اضطراب و نگرانی‌هایشان کاهش می‌یابد و حس امنیت و امید در آن‌ها پدید می‌آید. زیارت موجب افزایش صبر و تحمل می‌شود و پس از زیارت احساس پاکی و سبکی دارند. روایت‌های دانشجویان نشان می‌دهد زیارت آثار روانی مثبتی بر آنان داشته است. شکل‌گیری احساسات مثبتی همچون آرامش، امیدواری و احساس پاکی و سبکی از پیامدهای حضور در زیارتگاه‌ها است.

تجربه زیارت گرایش و علاقه دانشجویان به دین و انجام برخی از مناسک و اعمال دینی را افزایش می‌دهد. حضور پی‌درپی در کلاس‌های درسی و فضای خشک و منطقی دانشگاهی نمی‌تواند اشتیاق و گرایش دانشجویان به اعمال دینی را برانگیزد؛ اما حضور مستقیم در مکان‌های معنوی و مقدس، رازونیزهای فردی با خالق، انجام دادن جمعی برخی از اعمال و مناسک دینی، گفت‌وگو و مباحثه با دین‌داران منجر به گرایش روانی و علاقه و اشتیاق قلبی به دین و مناسک دینی می‌شود. این یافته‌ها با نتایج محتاجی و انفرادی (۱۳۹۷) و حیدری (۱۳۹۷) که به ارتباط زیارت و آثار روحی روانی زائران پرداخته‌اند، مطابقت دارد.

نمونه‌های مورد مطالعه علاوه بر آثار فردی زیارت بر آثار اجتماعی زیارت نیز اشاره داشتند. آثار اجتماعی زیارت در سه مقوله «تقویت همبستگی اجتماعی، گسترش تعاملات اجتماعی و افزایش مسئولیت‌پذیری» دسته‌بندی شدند.

شکل شماره ۲: آثار اجتماعی زیارت

در مقوله «تقویت هم‌بستگی اجتماعی» دانشجویان اظهار داشتند که زیارت باعث تعلق دینی بیشتر آن‌ها شده است و اتحاد و انسجام دینی و همدلی را در میان مسلمانان و زائران بیشتر می‌کند. حضور افراد مختلف با قومیت‌ها، فرهنگ‌ها و طبقات مختلف در یک مکان مشترک منجر به تقویت احساسی و تعلق و هویت دینی مشترک زائرین می‌شود. اظهارات دانشجویان نشان می‌دهد آثار تربیتی زیارت تنها به حوزه فردی محدود نمی‌شود و می‌تواند پیامدهای اجتماعی قابل‌اعتنایی داشته باشد. تقویت هویت دینی، احساس تعلق و تعهد به گروه‌های دینی، افزایش هم‌بستگی و اتحاد میان جامعه دینی می‌تواند ازجمله پیامدهای اجتماعی زیارت به شمار آید.

در بُعد «افزایش مسئولیت اجتماعی» نمونه‌ها اذعان داشتند که زیارت موجب مسئولیت‌پذیری بیشتر آن‌ها شده است. پس از زیارت آن‌ها نسبت به گذشته حقوق دیگران را بیشتر رعایت می‌کنند و مراقبت و حمایت بیشتری از نزدیکان و اطرافیان خود به عمل می‌آورند. همچنین گرایش بیشتری به انجام دادن کارهای خیرخواهانه دارند؛ بدین ترتیب یکی از پیامدهای تربیتی زیارت تقویت حس مسئولیت‌پذیری و اخوت دینی در میان دانشجویان است. زیارت موجب حساسیت و دغدغه‌مندی دانشجویان به نزدیکان و اطرافیان در یک جامعه دینی می‌شود. تمایل به فعالیت‌های خیرخواهانه در آن‌ها افزایش می‌یابد. همچنین گرایش بیشتری به مشارکت و همکاری

در فعالیت‌های دینی و عام‌المنفعه پیدا می‌کنند. یافته‌های این بخش از پژوهش با نتایج حیدری (۱۳۹۷) و محتاجی و انفرادی (۱۳۹۷) و حسینی (۱۳۹۷) که بر مسئولیت‌پذیری پس از زیارت اشاره کرده‌اند، هماهنگی دارد.

در مقوله «گسترش تعاملات اجتماعی» دانشجویان بیان داشتند که زیارت فرصتی برای آشنایی و ارتباط با فرهنگ‌های مختلف را فراهم می‌آورد. زیارت می‌تواند به گفت‌وگو و تبادل اطلاعات و تجربیات در میان زائران منجر شود و همچنین پیوندهای اجتماعی را میان زائران تقویت می‌کند. زیارت فرصتی برای ارتباط و ایجاد دوستی‌های جدید میان فرهنگ‌های مختلف پدید می‌آورد. آشنایی و تبادل نظر دانشجویان با زائرانی از فرهنگ‌های مختلف می‌تواند زمینه تقویت مهارت‌های اجتماعی و توان سازگاری و درک فرهنگ‌های مختلف را فراهم نماید. گسترش این ارتباطات سواد فرهنگی و مهارت‌های اجتماعی دانشجویان را تقویت می‌کند و زمینه‌ساز رشد اجتماعی و فرهنگی دانشجویان می‌شود. یافته‌های این بخش با نتایج تحقیق حیدری (۱۳۹۷) که به گسترش تعاملات میان زائران اشاره کرده است، مطابقت دارد.

با توجه به نتایج تحقیق می‌توان نتیجه گرفت زیارت از فضاهای قدسی و اماکن معنوی می‌تواند تجربه‌ای دینی فردی یا جمعی برای دانشجویان پدید آورد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد حضور در اماکن و فضاهای مقدس و معنوی همچون امامان و امامزادگان می‌تواند آثار تربیتی پایدار و عمیقی از لحاظ معنوی، شناختی، روانی و اجتماعی بر دانشجویان داشته باشد. تربیت دینی تنها محدود به انتقال معارف دینی در کلاس‌های درسی دانشگاه نیست. می‌توان از موقعیت‌ها، فرصت‌ها و زمینه‌های گسترده‌تری همچون سفرهای زیارتی و برگزاری مناسک جمعی در جهت تقویت ابعاد اعتقادی، ایمانی، عبادی، اخلاقی و اجتماعی دانشجویان بهره برد. اجرای جمعی برخی از مناسک به‌خصوص اردوها و سفرهای مذهبی و زیارتی می‌تواند تجربه دینی منحصر به فردی برای دانشجویان فراهم آورد که علاوه بر آثار شناختی، عاطفی و رفتاری موجب تقویت هویت دینی، تعلق مذهبی، هم‌بستگی اجتماعی و خاطره‌ای جمعی در آنان شود.

زیارت رفتن برای مدتی کوتاه دانشجویان را از مسائل روزمره اجتماعی و تحصیلی جدا می‌سازد و آن‌ها می‌توانند فارغ از دل‌مشغولی‌ها و دغدغه‌های زندگی روزمره به اعمال دینی و معنوی بپردازند. سفرهای زیارتی و حضور در اماکن مذهبی و زیارتی نوعی احساس رضایت، آرامش، امید و سبک‌باری برای آنان فراهم می‌کند. حضور در زیارتگاه‌ها و انجام دادن برخی عبادت‌ها- از جمله خواندن نماز و زیارت‌نامه و نیز رازونیزهای فردی دانشجویان با خالق خویش- منجر به تقویت و رشد معنوی و اخلاقی آن‌ها می‌شود.

ایجاد فضای گفت‌وگو و مباحثه در مکان‌های مذهبی به‌ویژه در زیارتگاه‌ها منجر به تقویت بُعد شناختی و رشد عقلانی و معنوی دانشجویان می‌شود. سفرهای زیارتی باعث آشنایی دانشجویان با فرهنگ‌های مختلف می‌شود و سواد فرهنگی و مهارت‌های اجتماعی آن‌ها را ارتقا می‌دهد. اجرای جمعی برخی اعمال دینی در زیارتگاه‌ها موجب افزایش علاقه و اشتیاق دانشجویان به دین و اعمال دینی خواهد شد. انجام دادن برخی اعمال نیک و خیر همچون پخش نذری و فعالیت‌های عام‌المنفعه در فضاها و مذهبی و زیارتی به افزایش مسئولیت‌پذیری و مشارکت در فعالیت‌های خیرخواهانه در میان دانشجویان خواهد شد.

منابع

اتو، رودلف (۱۳۸۰). امر قدسی (همایون همتی، به ترجمه)، تهران: انتشارات نقش جهان.
احمدی، آمنه، و موسی‌پور، نعمت‌الله (۱۳۹۶). طراحی کلان برنامه درسی تربیت معلم. تهران: دانشگاه فرهنگیان.

امیدیانی، حسین (۱۳۹۶). زیارت آثار و برکات معنوی. تهران: انتشارات زرین و سیمین.
ایزائلو، رمضانعلی (۱۴۰۲). رهیافت‌هایی به زیارت. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
بوذری‌نژاد، یحیی؛ جمال‌زاده، محمدحسین؛ و حاتم‌زاده، علی (۱۴۰۳). پدیدارشناسی کنش زیارت امام رضا مطالعه موردی در زمستان ۱۳۹۸. فرهنگ رضوی، ۱۲ (۱)، ۵۷-۲۵.

<https://doi.org/10.22034/farzv.2023.375928.1831>

پویافر، محمدرضا (۱۳۹۸). سنخ‌شناسی زیارت: مطالعه‌ای در میان زائران حرم رضوی. جامعه‌شناسی ایران، ۱۹ (۳)، ۷۸-۱۰۷.
<https://doi.org/10.22034/jsi.2019.37915>

حسینی، داوود (۱۳۹۷). آموزه‌های تربیتی زیارت معصومین. تهران: مشعر.

- حیدری، مجتبی (۱۳۹۷). روان‌شناسی زیارت. تهران: مشعر.
- جیمز، ویلیام (۱۳۹۷). تنوع تجربه دینی (حسین کیانی، به ترجمه). تهران: انتشارات حکمت.
- چنارانی، محمدعلی (۱۳۸۸). زیارت در اسلام و ادیان دیگر. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
- دلاور، علی (۱۳۸۹). روش‌شناسی کیفی. فصلنامه راهبرد، ۱۹(۵۴)، ۳۱۱-۳۱۲.
- زمانی، حسین (۱۳۹۱). بازشناسی مفهوم زیارت. مشهد: انتشارات آوند رشد.
- سلطان‌پور، مانا، و اصغری، امیررضا (۱۳۹۵). پیشینه تاریخی و فرهنگی زیارت در ایران. مطالعات ایران‌شناسی، ۲(۴)، ۸۹-۱۰۸.
- سبحانی، اسرافیل، و میردريکوندی، رحیم (۱۳۹۳). آثار روان‌شناختی زیارت در سلامت روانی و زندگی انسان. معرفت، ۲۳(۱۰)، ۱۳-۳۰.
- شالیر ماکر، فردریش (۱۳۹۹). درباره‌ی دین (محمد ابراهیم باسط، به ترجمه). تهران: انتشارات نی.
- شمشیری، بابک، و ایزدپناه، امین (۱۳۹۲). امکان هم‌کناری تفکر انتقادی و تجربه دینی در برنامه تربیت دینی. پژوهش‌نامه مبانی تعلیم و تربیت، سال ۳ (۲)، ۶۷-۸۸.
- <https://doi.org/10.22067/fe.v3i2.23678>
- شریف‌زاده، حکیمه السادات؛ باقری، خسرو؛ و امیری کاربندی، هادی (۱۳۹۲). بررسی ماهیت تجربه دینی از دیدگاه آلستون و کاربرد آن در تعلیم و تربیت، نوآوری‌های آموزشی، ۱۲(۴۸)، ۷-۲۶.
- شیرمحمدی، یزدان؛ بهمنی، اکبر؛ و مستان راد، مژگان (۱۴۰۰). نقش زیارت امام رضا(ع) در کیفیت زندگی. فرهنگ رضوی، ۹(۳۵)، ۹۱-۱۲۲.
- <https://doi.org/10.22034/farzv.2021.244482.1557>
- صمدیان، محسن، و عادل فر، نازیلا (۱۳۹۴). زیارت در ادیان و بررسی فواید و آفات آن. سراج منیر، ۶(۲۰)، ۱۱۹-۱۴۷.
- <https://doi.org/10.22054/ajsm.2015.4546>
- طالبی، ابوتراب، و براق علی‌پور، الهه (۱۳۹۴). گونه‌شناسی زیارت و دینداری زائران معناکاوی کنش زیارت زائران امام رضا(ع)، علوم اجتماعی، ۲۲(۶۹)، ۷۵-۱۰۶.
- <https://doi.org/10.22054/qjss.2015.1737>
- طالبی، ابوتراب، رضاقلی گل، امیرحسین (۱۴۰۲). تجربه دینی و فضای قدسی (بررسی نسبت تجربه دینی و فضاهای مقدس در شهر قم). علوم اجتماعی، ۳۰(۱۰۳)، ۱۳۱-۱۶۶.
- <https://doi.org/10.22054/qjss.2024.78384.2764>
- فجری، محمدمهدی (۱۳۸۸). زیارت از منظر اسلام. مبلغان، ۱۱۷(۱)، ۷۴-۸۶.

تجربه زیارت و آثار تربیتی آن در میان دانشجومعلم‌ان دانشگاه فرهنگیان.... / محمود محمدی ۱۸۳

قائم‌نیا، علی‌رضا (۱۳۸۱) تجربه دینی و گوهر دین. قم: بوستان کتاب.

کرسول، جان (۱۳۹۱). پوشش کیفی و طرح پژوهش (حسن دانایی فرد و حسین کاظمی، به ترجمه)، تهران: انتشارات صفار.

محدثی، جواد (۱۳۹۰). فرهنگ زیارت. تهران: مشعر.

محمودوند، فرحناز (۱۴۰۲). تربیت دینی از منظر تجربه دینی، تهران: انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی.

محمدی، محمود (۱۴۰۲). بررسی مسائل آموزش دروس معارف اسلامی در دانشگاه فرهنگیان، پژوهش در آموزش معارف و تربیت اسلامی، ۴ (۲)، ۷-۲۸.

<https://doi.org/10.22034/riet.2023.14467.1188>

محمدی اصل، عباس (۱۳۹۶). روش تحقیق کیفی در علوم اجتماعی. تهران: نشر ورجاوند.

محتاجی، میثم، و انفرادی، مرتضی (۱۳۹۷). زیارت و زندگی. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی.

محجل، ندا، و اصغری، محمد (۱۴۰۲). فلسفه تعلیم و تربیت و تحلیل جایگاه تجربه دینی در آن. پژوهش‌های مابعدالطبیعی، ۴ (۸)، ۲۸۱-۳۰۲.
<https://doi.org/10.61186/mi.4.2.281>

معاونت آموزشی و پژوهشی دانشگاه فرهنگیان (۱۳۹۱). اساسنامه دانشگاه فرهنگیان.

نیرو، محمد (۱۳۹۵). تجربه دانش‌آموزان پسر زائر دبیرستانی از زیارت حرم امام رضا (ع). فصلنامه مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی، ۱ (۲)، ۱۲۸-۱۴۶.

<https://doi.org/10.29252/qaie.1.2.128>

وبگاه دانشنامه جهان اسلام: معنای زیارت.

<https://rch.ac.ir/article/Details/14868?%D8%B2%DB%8C%D8%A7%D8%B1%D8%AA>

Lincoln, Y.S. and Guba, E.G. (1985) *Naturalistic Inquiry*. London: SAGE.

Strauss, A. & Corbin, J. (1990). *Basics of Qualitative Research, Grounded Theory, Procedures, and Techniques*. London: SAGE.